

зазначеній галузі. У подальших наукових працях варто було б приділити більше уваги боротьбі з торгівлею жінками та дітьми в Україні, оскільки масштаби цього злочину в нашій державі щороку зростають.

1. Горбунова О.А. До 50-річчя ратифікації Конвенції ООН 1949 року "Про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції треті-

ми особами". Дотримання прав жінок та завдання правоохоронних органів України (зб. наук. статей). – Харків; Київ, 1999. 2. Михайленко О.В. Історія правового закріплення протиправності торгівлі людьми // Актуальні пробл. міжнар. відносин. – Вип. 41 (Ч. II) – К., 2003. 3. Чумак Г. Торгівля жінками та міжнародне право. – К., 1999.

Надійшла до редколегії 23.12.05

О. Борділовська, канд. іст. наук

ІНДІЯ В СУЧАСНОМУ ГЕОСТРАТЕГІЧНОМУ БАЛАНСІ СИЛ

Присвячено традиційній геополітичній самоідентифікації Індії та можливостям реалізації її геостратегічного потенціалу в сучасну епоху. Ідеться також про найбільш актуальні завдання та пріоритети зовнішньої політики Республіки Індія.

Traditional geopolitics of India and its possible realization in the modern times are in the focus of the article. The most principal targets and priorities of Indian foreign policy are also examined.

Кількість країн, які сьогодні мають наміри і, до того ж, можливості більш-менш суттєво впливати на події світового рівню, насправді не така вже й велика. Свого часу Г. Кіссінджер припустив, що міжнародну систему ХХІ ст. будуть складати такі основні великі держави, як Сполучені Штати, Європа, Китай, Японія, Росія та, можливо, Індія. Сучасні політологи серед серйозних гравців на постбіполярній карті світу вже без жодних сумнівів називають Республіку Індію, хоча і вважають її в цьому сенсі "молодшим братом" порівняно з Китаєм та Росією. Наразі Республіка Індія є не просто важливим суб'єктом міжнародних відносин, але в умовах розвитку сучасного багатополюсного світу намагається перетворити південноазійський субконтинент – один із найбільших регіонів світу, на один з таких полюсів. Серцем цього регіону є, безперечно, Індія з її великими матеріальними та людськими ресурсами, економічним потенціалом та політичними амбіціями. До цього слід додати також значні переваги її географічного розташування: вона єдина має кордони з усіма іншими країнами субконтиненту, які, навпаки, не межують одна з одною. Такі реалії визначають геостратегію Республіки Індія, передусім – у межах Південної Азії, і, також, в більш глобальному масштабі, вже як регіонального центру сили.

З. Бжезинський зазначав: "Індія... перебуває в процесі свого становлення як регіональної держави і розглядає себе як потенційно велику діючу особу у світовому масштабі. Вона бачить у собі й суперника Китаю. Можливо, це переоцінка своїх стародавніх можливостей, проте Індія, безперечно, є найбільш могутньою державою Південної Азії..." [2, с. 61]. Тієї ж думки дотримується й інший відомий американський політолог, С. Хантінгтон: "...Індія може досягти значного економічного зростання і заявити про себе як головного претендента на вплив на світовій арені" [10, с. 182]. До речі, ще на початку існування своєї країни як незалежної, індійський лідер Дж. Неру висловив думку про те, що в майбутньому в світі чотири держави гратимуть найбільшу роль: США, Радянський Союз, Китай та Індія, передусім посилаючись на вигідне геополітичне становище країни, її великі людські та матеріальні ресурси. Якщо прийняти погляд, що предметом геополітики є проблеми конвертації внутрішньополітичного потенціалу країни у її зовнішній потенціал [7, с. 186], то такий підхід є цілком зрозумілим. До цього слід додати, що набагато раніше в традиційному індійському світогляді досить усталеною стала думка про те, що Індія (у найширшому розумінні цього терміна) є могутньою країною з власними амбіціями та можливостями. Якщо не можна говорити про геополітику, то принаймні мова може йти про так звану священну географію субконтиненту. Колишній міністр закордонних справ і прем'єр-

міністр країни М. Десаї з цього приводу відзначав, що ідея індійської єдності, яка передбачала спільну могутність усього субконтиненту, зайняла міцні позиції в індійських умах приблизно з часів створення епосу "Махабхарата", тобто на початку нової ери [17, с. 15].

Сьогодні Індія намагається відтворити власну "славу давніх часів" в абсолютно нових умовах, призвичаїтися до потреб і реалій сучасного світу. Відомо, зокрема, що Індія ніколи не була прихильником ідеї біполярного світу і стала одним із фундаторів Руху неприєднання, як певної альтернативи біполярності. Так само й однополярний світ не може бути прийнятним з погляду традиційної індійської політичної теорії. Однополярний світ на чолі з США – реалії сьогодення, але зовсім не ідеал для великих країн Сходу, що мають власну багатовікову традицію. Країна не поодиноким в пошуках власного місця: на думку багатьох індійських політологів, багато країн планети надали б перевагу іншому світоустрою. "У минулому сторіччі Китай та Індія змогли зберегти цивілізаційну своєрідність, обравши різні моделі розвитку... В цих країнах немає комплексу неповноцінності перед цивілізаціями Заходу (Півночі)..." [1, с. 94]. Якщо в Китаї говорять про бажане майбутнє світу, як про "багатополюсність", для індійської політичної науки більш притаманним є визначення "поліцентричність", оскільки цей термін є традиційним для суспільної думки індійців з давніх часів. Одним із таких "центрів" індійці бачать власну країну. Відповідаючи на питання, що є основою прагнень Індії до отримання статусу великої держави, автори монографії "India in the World Order. Searching for Major-Power Status", визначають такі основні моменти: існуючі геополітичні реалії (розміри субконтиненту, мільярдне населення), позиція гегемону в Південноазійському регіоні, економічний та військовий потенціал, впевненість у можливості впровадження незалежного зовнішньополітичного курсу [15, с. 3]. До вище перелічених факторів слід обов'язково додати, що Індія – одна з небагатьох країн на планеті, яка уособлює цілу цивілізацію – стародавню та самобутню. Президент країни А.П.Дж. Абдул Калам, інші політичні лідери країни у своїх виступах постійно наголошують на особливостях "... еволюції прекрасної Індії, яка має поєднувати економічне процвітання з системою цінностей, що є нашим цивілізаційним надбанням" [21].

Наразі Республіка Індія – найбільша за кількістю виборців світова демократія, що подає чудовий приклад поєднання традиційних орієнтирів у розвитку суспільства з прогресом у галузі економіки, науки та технологій, це – потужна країна, четверта у світі за макроекономічними показниками (після США, Китаю та Японії), із загальною сумою ВВП 2,23 трлн дол, на початку тисячоліття рівень його щорічного приросту перевищує 7 %.

© О. Борділовська, 2006

Валютні резерви досягли у 2004 р. 100 млрд дол, хоча ще у 1991 р. склали лише 1 млрд [5]. Республіка Індія має третій за чисельністю фонд висококваліфікованих технічних кадрів і займає перше місце у світі за кількістю інженерів-програмістів. Вона є однією з небагатьох країн світу, що має ядерну програму, створену вітчизняними вченими. Серед пріоритетних напрямів розвитку науки та технологій такі передові галузі, як біотехнологія, подальший розвиток космічної програми, океанологія, дослідження непрямих енергетичних ресурсів. Провідні економісти з усього світу попереджають, що в 2020 р. сценарій розвитку світового господарства матиме абсолютно інший вигляд, ніж сьогодні, й одну з передових позицій у ньому посідатиме Індія. Зважаючи на те, що вже сьогодні Індія входить до десяти країн, які розвиваються найшвидше, такі прогнози видаються доволі реальними.

У той же час майже третина індійського населення проживає за межею бідності, країна постійно стикається з такими проблемами, як корупційність у політиці, нерівномірність економічного розвитку, етнічні та конфесійні протиріччя, кастовий менталітет та велика кількість так званих далітів – колишніх недоторканих, які становлять 16 % населення країни [6, с. 217]. Тому уряд Республіки Індія висуває завдання, націлені на економічну могутність, суспільний розвиток, побудову справжнього демократичного суспільства, дотримання прав людини, гарантованих Конституцією країни. Нову економічну політику в Індії було розпочато ще на початку 90-х рр. (автор реформ – відомий в Азії економіст М. Сінх – тоді міністр фінансів в уряді Р. Ганді, наразі – чинний прем'єр-міністр країни), а другий етап реформ розпочався наприкінці минулого сторіччя. Лібералізація торгівлі та інвестицій, фінансова стабілізація, реформа підприємств державного сектору економіки, зменшення бюрократичного контролю, "сільська індустріалізація", розвиток наукоємних галузей та високих технологій, доповнені справжнім ідеологічним тиском під гаслом "Сяюча Індія", запропоновані правлячою коаліцією на чолі з націоналістичною Бхаратія Джаната парті, сприяли виходу країни з економічної ізоляції. У свою чергу, цей прорив збігся зі зростанням попиту на фахівців у сфері програмування, і Індія за короткий термін стала одним із визнаних лідерів у галузі інформаційних технологій і отримала великі прибутки завдяки розвитку цієї галузі. У 2000 р. експорт перевищив суму у 6 млрд дол, передбачається, що в 2008 р. він сягне 50 млрд дол [5, с. 2]. Запорукою здійснення таких прогнозів може стати той факт, що диплом інженера-програміста в Індії щорічно отримують 100 тис. молодих спеціалістів. Тільки вищі навчальні заклади м. Бангалор – центру індійської "Силіконової долини" – випускають 25 тис. спеціалістів на рік – майже стільки ж, скільки всі вищі навчальні заклади США разом [9, с. 37]. Широко відомо, що сьогодні багато висококваліфікованих фахівців індійського походження працюють за кордоном і складають значну частину працівників таких всесвітньо відомих компаній, як "Microsoft" (36 %), "NASA" (32 %) та ін. [8, с. 10], і це також працює на користь зміни іміджу Індії на міжнародній арені. У 2000 р. доля Індії на світовому ринку комп'ютерних технологій зросла майже до 20 %, і близько 30 % висококваліфікованих комп'ютерних фахівців у сучасному світі – індійці за походженням.

Найбільш репрезентативно бачення Індії, її внутрішньої трансформації та посилення міжнародних позицій викладено в концепції "Індія – 2020", одним із авторів якої є Президент Республіки Індія доктор Авул Пакір Джайнулабдін Абдул Калам, відомий учений, причетний

до космічної та ракетно-ядерної програм держави, який до обрання займав посаду головного наукового радника індійського уряду. Більшість його ідей викладено в книзі "Індія – 2020: Бачення у новому тисячолітті" [14]. Саме тут сформульовано основну стратегічну мету – перетворення Індії у найближчі 20 років з країни, що розвивається, на розвинену, та детально розроблено шляхи її досягнення. Визначено *три основні індикатори* справді розвиненої держави: багатство країни, добробут її народу та представництво на міжнародних форумах. У концепції окремо йдеться про власний шлях Індії, її особисту модель розвитку в епоху модернізації, хоча підкреслюється, що Індія непоодинока у своїх пошуках оптимального шляху до кращого майбутнього, зокрема згадуються схожі проблеми Малайзії, Китаю, Японії, Кореї, Ізраїлю, проте приклади інших країн здебільшого "не працюють" в індійському випадку.

Окреме місце посідає важливість посилення стратегічних позицій Індії. Відомо, що керівництво країни неодноразово підлягало критиці – як у самій Індії, так і за кордоном, щодо виробництва і випробувань ядерної зброї у контексті протиріччя з принципами ненасилля. Як учений, причетний до розробки ракетного озброєння, Абдул Калам зазначав щодо цього: "У мене не було ніяких сумнівів. Створюючи таку зброю, я фактично забезпечую мир для своєї країни. Відтепер жодна країна не наважиться напасти на нас..." [11, с. 47]. Той факт, що Індія скористалась правом ядерного вибору і власноруч розробила свою ядерну програму, на його думку, відповідає потребам часу, але не заважає вірити у світ без насилля. "Сила поважає силу" – стверджує Абдул Калам, Індія має дбати про свої стратегічні інтереси, і ядерний потенціал дає змогу вести на рівних діалог з провідними країнами світу. Так сталося, що 5 країн – постійних членів РБ ООН одночасно становлять елітний "ядерний клуб", і як "великі держави" відіграють особливу роль у міжнародних подіях. В Індії такий стан речей розцінюють як величезну несправедливість, і тому фактичне набуття ядерного статусу розглядають як "належне", додаток до великих ресурсів країни. Разом з іншими саме цей чинник висувається на доказ об'єктивного підвищення статусу держави на світовій арені, про що постійно наголошується у виступах її керівників.

Зовнішньополітичний курс країни демонструє досить дивне поєднання гуманітарних і прагматичних принципів: з одного боку, це *гандизм* з його традиційним для Індії пріоритетом вирішення питань безконфліктним шляхом, з іншого – посилення безпеки та обороноздатності країни. Відомий індійський дипломат Дж. Дікшіт зазначав: "Толерантність, взаємодія, відданість справі миру та намагання уникнути використання сили під час вирішення спірних питань – ось внесок Ганді у спрямування нашої зовнішньої політики" [16, с. 40]. Проте архітектором зовнішньополітичного курсу Республіки Індія справедливо вважають першого прем'єр-міністра країни: "курс Неру", згідно з яким країна проводила політику уникнення позиції сили та неприєднання до військових блоків, був досить прагматичний. На думку Дж. Неру, незалежний зовнішньополітичний курс був не лише вибором, але й єдино можливою імперативою для Індії, як великої цивілізації. Зазначимо, що за минулі 58 років цей курс фактично залишався незмінним, він став предметом національного консенсусу та "надпартійної" згоди. У травні 2004 р., після перемоги на парламентських виборах партії ІНК, новий міністр закордонних справ К. Натвар Сінгх в одному з перших своїх інтерв'ю (7 червня 2004, "Outlook") у від-

повідь на запитання, яким є його кредо в зовнішній політиці, зазначив: "Наше кредо свого часу визначив Дж. Неру і воно залишається діючим". Поясненням цього певною мірою може бути той факт, що в основі курсу – традиційні цивілізаційні цінності індійців, насамперед – теорія ненасилля. "Ми намагаємось, – зазначив Неру, наскільки це можливо, триматися осторонь від політики сили, що її проводять протилежні одне до одного угруповання, яка в минулому призводила до світових воєн і знов може спричинити велике лихо..." [4, с. 292]. До того ж, окрім теорії ненасилля, традиційний світогляд індійців передбачав сприйняття світу як єдиної родини – "васудгейв кутумбакам", воно було основою відносин Індії з іншими країнами в минулому, і наразі незалежна Індія також дотримується таких поглядів [12, с. 17].

Отже, говорячи про сучасний стан зовнішньополітичної діяльності Республіки Індія, необхідно зазначити, що він визначається двома основними факторами. По-перше – це вірність традиційному курсу, в основі якого погляди на світ як єдине ціле (принцип "васудгейв кутумбакам"), теорія ненасилля, пріоритет мирних шляхів розв'язання проблем і принципи мирного співіснування ("ланча шіла"). По-друге, як вже зазначалося, Індія намагається віднайти власне місце в сучасній системі міжнародних відносин, гідне її ресурсів та міжнародної діяльності, активно прагне посилення своїх позицій та отримання статусу великої держави. Серед пріоритетів у зовнішній політиці новий уряд країни у відповідній програмі-мінімум, прийнятій у червні 2004 р., визначив такі:

- збільшення стратегічного простору Індії;
- збереження та зміцнення миру на субконтиненті, взаємовигідні стосунки з найближчими сусідами, опорою чого має бути цивілізаційний та історичний зв'язок;
- посилення тенденцій до тісного співробітництва на основі довіри та взаємовигоди з іншими азійськими країнами (регіону Перської затоки, Південно-Східної Азії, району Індійського океану), зокрема – участь у вирішенні іракського та афганського питань, співробітництво з Іраном, подальший розвиток відносин з Ізраїлем;
- пошуки конструктивного діалогу з великими державами світу, Росією та США, а також – стратегічне співробітництво з Японією та Євросоюзом;
- плідне співробітництво в міжнародних організаціях з метою осмислення і подальшого здійснення новітніх підходів до проблем сучасності;
- перегляд концепції неприєднання в нових умовах, перетворення Руху на своєрідний буфер у подоланні наслідків глобалізації;
- затвердження пріоритетів економічної дипломатії, активний розвиток зовнішньої торгівлі, посилення економічних зв'язків з усіма регіонами світу;
- боротьба з будь-якими проявами тероризму, що загрожує суспільству і демократії;
- сприяння цивілізаційній та релігійній терпимості, взаємодії у світовому масштабі, зокрема в культурній сфері, охорона культурних цінностей, накопичених людством.

Особливу увагу надає Індія розвитку відносин із своїми стратегічними партнерами – США, РФ та Євросоюзом.

Відомо, що в багатьох аспектах Росія виступила спадкоємицею Радянського Союзу на міжнародній арені, зокрема це стосується відносин з Індією. Хоча в цілому в Індії досить болісно сприйняли розпад СРСР і наслідки, які він спричинив, російсько-індійські відносини згодом були відновлені, і багато в чому – завдяки існуючим зв'язкам. Відомим є факт, що посольство в Москві

(на чолі з Віджаї Лакшмі Пандіт – сестрою Дж. Неру) стало першою самостійно відкритою індійцями (а не внаслідок від британського правління) дипломатичною місією за кордоном. У 1955 р. відбувся обмін офіційними візитами між керівниками Індії та Радянського Союзу – Дж. Неру та Н. Хрущовим, який заклав підвалини для регулярного обміну урядовими делегаціями різного рівня. Новий етап розвитку радянсько-індійських відносин розпочався у 1966 р., після підписання Ташкентської декларації, коли Москва активно продемонструвала своє бажання брати участь у політичних процесах регіону. Після втручання Москви до подій під час кризи 1971 р. радянсько-індійські відносини набули статусу взаєморозуміння й дружби, що було закріплено підписанням 9 серпня 1971 р. Договору про мир, дружбу та співробітництво між СРСР та Індією. Широковідомим є внесок радянських фахівців у розвиток індійської промисловості: достатньо пригадати, що підприємства, збудовані за допомогою СРСР, забезпечували 80 % виробництва металургійного обладнання Індії. Натомість політика Радянського Союзу в Південній Азії завжди спиралась на дружні стосунки з Індією – надійним другом та стратегічним партнером. Отже, як зазначають російські фахівці, "...впродовж десятиріч індійсько-радянські/російські відносини здійснювались на основі загальнонаціонального консенсусу в обох країнах, торговельно-економічні відносини мали взаємовигідний характер, а взаємодія в оборонній галузі відповідала національним інтересам як СРСР/Росії, так і Індії..." [3, с. 328].

Розпад Радянського Союзу, який спочатку викликав шоківі почуття в Індії, спричинив певну стагнацію у відносинах, проте згодом діалог, відтепер – російсько-індійський, було відновлено на новому рівні. І, якщо радянсько-індійські відносини були дещо обмежені ідеологічними рамками, підходи Індії та Російської Федерації до багатьох проблем є майже спільними. Обидві країни зближують те, що вони є багатонаціональними федеративними державами, з великими територією та кількістю населення, а також – поліконфесійними суспільствами. Особливості географічного розташування, досить близьке сусідство, характер регіональної взаємодії та інші геополітичні критерії також сприяли оптимальному розвитку російсько-індійських стосунків. Наразі Росія продовжує займати особливе місце в зовнішній політиці Індії. Довіра, взаєморозуміння та спільні інтереси на глобальному рівні визначають високий рівень двосторонніх відносин та їх подальші перспективи. Обидві країни виступають за розширення та поглиблення стосунків, що було підкреслено під час офіційного візиту до Індії у жовтні 2000 р. президента Росії В. Путіна, у ході якого йшлося про спільність геополітичних і стратегічних інтересів країн. Візит започаткував принципово новий етап відносин між Росією та Індією в XXI ст., його наслідком стала деталізація основних напрямів співробітництва між двома країнами в підписаній у ході візиту спільній політичній декларації про стратегічне партнерство. Продовженням діалогу стали візити А. Ваджаї до Москви (листопад 2001) і Санкт-Петербурга (травень 2003) та наступні візити В. Путіна до Індії (грудень 2002, грудень 2004), а також – обмін візитами на інших політичних рівнях, зокрема – міністрів оборони та закордонних справ. Контакти на найвищому рівні продовжують розвиватися і після зміни індійського уряду. Під час офіційного візиту президента Російської Федерації В. Путіна в Делі 3 грудня 2004 р. було підписано Спільну декларацію, яка вкотре підтвердила наміри сторін розвивати стратегічне партнерство і визначила спільні цілі діяльності на міжнародній арені. Зокрема, документ зазначає: "Індія та Росія залишаються відданими справі

боротьби за встановлення більш демократичного багатополісного світового устрою, який буде враховувати принципові зміни останніх двох десятиріч" [21].

Відносинам із США, так само як з СРСР, Індія завжди надавала особливого значення. Слід зазначити, що, як би не склалися умови, у яких вони формувалися, жодного разу індійський уряд не поступився інтересами власної країни і ніколи не відходив від головних принципів зовнішньополітичної діяльності, про які йшлося вище. Відомо, що до середини 70-х рр. Індія не потрапляла до списку країн – фаворитів США. Перші майже три десятиріччя існування незалежної Індії у Сполучених Штатах визнавали виключне значення Індії у Південній Азії, але разом з тим заперечували її можливість відігравати важливу роль на міжнародній арені. Так само, як у Радянського Союзу, в Сполучених Штатах "нейтралістський курс" Індії викликав роздратування, оскільки "не вкладався" в біполярну схему післявоєнного світу. У період "холодної війни" визначною тенденцією стала активізація радянсько-індійських з одного боку, та американо-пакистанських відносин з другого. 80-ті рр. характеризувались певним посиленням економічних стосунків між двома країнами, політичні ж відносини ускладнювалися через різність позицій, у таких питаннях, наприклад, як ситуації в Кампучії та Афганістані. Розвитку співробітництва в галузі економіки й техніки сприяло значне збільшення індійської діаспори в США: у 70–80-х рр. щорічно емігрувало близько 15 тис. індійців, більшість з яких були представниками досить багатих родин, які отримували в США освіту, що, у свою чергу, сприяло пошквалюванню наукових та освітніх зв'язків.

Незважаючи на певні труднощі, Індія завжди була зацікавлена в існуванні та розвитку двосторонніх відносин. На думку індійських фахівців, серед найбільш важливих тенденцій індійської зовнішньої політики останнього періоду є саме активізація стосунків із Сполученими Штатами. Глобальні зміни світового порядку, пов'язані з розпадом СРСР, побудова міждержавних відносин на новому рівні в постбіполярну епоху викликали позитивні зрушення в індійсько-американських відносинах. Поворотним у розвитку двосторонніх стосунків слід вважати 2000-й рік, коли відбувся успішний обмін офіційними візитами президента США У. Клінтона та індійського прем'єр-міністра А. Ваджпаї. Серед факторів, які сприяли поліпшенню стосунків, насамперед – інтенсифікація економічної взаємодії. Протягом останнього десятиріччя Сполучені Штати змушені були "привичаїтися до успіхів індійської економіки" [18, с. 267]. Як уже зазначалось, вагомою була роль індійського земляцтва у США (загальна чисельність на початку 2000-х становила майже 1,7 млн осіб), значну частку якого складають представники таких престижних професій, як лікарі та програмісти. Широковідомим є той факт, що за рівнем прибутків та освіти індійці випереджають усі інші етнічні іммігрантські спільноти у США.

Після приходу до Білого Дому адміністрації Дж. Буша-молодшого було підтверджено бажання сторін розвивати економічне співробітництво, а також проводити консультації з питань ядерного роззброєння та боротьби з глобальним тероризмом. Останній фактор набув особливого значення після подій 11 вересня 2001 р. у Нью-Йорку, коли Індія підтримала створення антитерористичної коаліції, посилаючись на власний досвід боротьби з терористами в Кашмірі. У листопаді 2001 р. президент США Дж. Буш та індійський прем'єр А. Ваджпаї оголосили про стратегічне партнерство між своїми країнами, а вже в січні 2004 Ваджпаї у спеціальній заяві оголосив про задоволення обох сторін розвит-

ком відносин: "Бачення стратегічного партнерства, окреслене президентом Бушем та мною, наразі стає реальністю" [22]. За цей час країни досягли значних успіхів у співробітництві, які стосуються, передусім, трьох специфічних галузей: використання ядерної енергії у мирних цілях, космічна програма та високі технології. Наступним, досить несподіваним навіть для індійських фахівців-міжнародників, кроком у розвитку двосторонніх відносин стало підписання угоди про співробітництво в галузі ядерної енергетики 20 липня 2005 р. під час візиту прем'єр-міністра Індії М. Сінгха до США. М. Сінгх відзначив, що двосторонні відносини ще ніколи не були кращими. Країни вкотре підтвердили збіг позицій з багатьох питань, до того ж підписання угоди в Індії розцінили як своєрідне визнання її статусу ядерної держави [20, с. 14–16].

Республіка Індія підтримує тісні зв'язки з *Європейським Союзом*, започатковані ще у 60-ті рр. ХХ ст. Індія була однією з перших країн, які встановили дипломатичні відносини з ЄС. Принципові двосторонні угоди було підписано 1973, 1981 та 1993 р., разом з останньою було проголошено Спільну політичну заяву, яка стала запорукою постійного політичного діалогу. Закінчення холодної війни та перехід більшості країн Центральної та Східної Європи до більш ліберальних політичних режимів сприяли загальному розумінню позиції Індії, спрощенню діалогу та розвитку співпраці в різних сферах. Індія вітала розширення Євросоюзу та завжди підкреслювала позитивні сторони такого процесу у зв'язку саме з можливостями подальшого широкого співробітництва. У червні 2000 р. у Лісабоні відбувся 1-й саміт ЄС та Індії на найвищому рівні, відтоді такі саміти стали регулярними. У фокусі переговорів – питання щодо ролі ООН у сучасній системі міжнародних відносин, запобігання загрози тероризму, захисту прав людини та сприяння розвитку демократії і плюралізму у світовому масштабі. Сторони засвідчують бажання співпрацювати з питань безпеки, так само активним має бути співробітництво в межах СОТ, що передбачає взаємовигідний торговельний режим, який сприятиме зростанню добробуту сторін. На думку індійської сторони, саме країни Євросоюзу мають відігравати роль провідного полюса в новій конфігурації сил, відповідати на виклики часу – як політичні, так і культурні та координувати свої зусилля з іншими полюсами, в тому числі – з Південною Азією та Індією зокрема. Черговий, 6-й саміт ЄС – Індія, який відбувся на початку вересня 2005 р. в Делі, підтвердив бажання сторін плідно співпрацювати. Програма саміту була дуже насиченою, після офіційних промов Т. Блера та М. Сінгха під час урочистого відкриття 7 вересня в Палаці науки, європейським гостям було запропоновано спеціальну культурну програму з відвіданням відомої пам'ятки архітектури – гробниці Хумаюна. Також було відкрито Дні культури Євросоюзу в Індії, які проходили під гаслом "Об'єднані у розмаїтті", що є символічним для плюралістичного індійського суспільства.

Слід зазначити, що з багатьма провідними країнами Євросоюзу Індію пов'язують традиційно міцні партнерські стосунки. Особливе місце в зовнішній політиці Індії відводиться відносинам з *Великобританією*. Зв'язки між двома країнами мають унікальну специфіку, зумовлену багатьма факторами: спільною історією, міцними економічними зв'язками та наявністю великої індійської діаспори на території королівства. На сучасному етапі стосунки визначаються високим ступенем довіри, традиційним взаєморозумінням, активізацією взаємовигід-

ного економічного та торговельного співробітництва та постійністю політичного діалогу. 6 січня 2002 р., під час офіційного візиту до Індії прем'єр-міністра Т. Блера було підписано Делійську декларацію, яка фактично визначила розвиток стратегічного партнерства в новому тисячолітті. Декларація засвідчує підтримку Індії з боку Великобританії в намаганнях посісти місце серед членів Ради Безпеки ООН, визначає спільні погляди двох країн на загрозу тероризму.

Наразі Британія є другим за обсягом (після США) торговельним партнером Індії, найбільшим в Європі та одним із найбільших інвесторів в індійську економіку, щорічно засновується близько 200 спільних підприємств. Понад 350 індійських компаній мають представництво в Англії, і 60 % з них працюють у секторі комп'ютерних технологій. Останніми роками набирає обертів співробітництво в галузі біотехнологій та медицини. Активно сприяє розвитку індійського підприємництва у Великій Британії створена у 1999 р. Індійська Бізнес-група [22]. Відносини Індії з Великобританією мають важливе значення з огляду на велику індійську діаспору – 1,5 % населення королівства, приблизно 1,3 млн. Вагомим є внесок британських індійців у розвиток промисловості, науки, медицини, юриспруденції та фінансової галузі. Індійці контролюють 40 % ринку фармацевтики та посідають значне місце в системі харчування (так звана індустрія каррі). У країні діє 39 індійських організацій різного рівня, зростає політична активність індійської спільноти: 16 членів парламенту в обох палатах мають індійське походження, і три члена Європарламенту (представники Великобританії) – індійці за походженням.

Особливий характер мають відносини між двома великими цивілізаціями Сходу – *Індією та Китаєм*, що визначається геополітичним становищем. До речі, на погляди Дж. Неру та формування підходів до розбудови двосторонніх відносин у перший період (так званий вікторіалізм – до війни 1962) величезний вплив справили ідеї відомого індійського вченого та дипломата К. Паніккара – посла Індії в Пекіні, який є автором кількох книжок з геополітичного призначення країни [19]. Перебуваючи під враженням від військово-політичних можливостей комуністичного Китаю та беручи до уваги існування значного кордону між країнами-сусідями, він вважав, що Делі має уклати з Пекіном стратегічний союз і навіть – відмовитись від усіх пільг у Тибеті, які дістались у спадок від Британської Індії. Саме тут – витоки політики "Умиротворіння Китаю", проявом якої стали відомі принципи мирного співіснування "панча шила". Історія індійсько-китайських відносин останнього півстоліття – досить бурхлива. Проте від умиротворіння та згодом – відкритого протистояння, обидві країни пройшли шлях до відновлення діалогу та взаємовигідної співпраці, і відправною точкою для цього стали саме згадані принципи "панча шила", корені яких слід шукати в культурних традиціях Індії та Китаю і 50-ту річницю яких було широко відсвятковано в обох країнах у червні 2004 р. При цьому наголошувалось, що майбутнє Азії нерозривно пов'язано з Індією та Китаєм, а центр світової політичної та економічної активності поступово зміщується саме в бік цієї частини світу.

Підводячи підсумки, маємо зазначити: завдяки гігантським крокам, які здійснила Індія в галузі науки і техніки, космічних досліджень, ядерної енергетики, інформаційних технологій, лібералізації промисловості, вона стала державою, яка має власне місце у світовій економіці. Великі ресурси – людські та матеріальні, у сукупності зі стабільною економічною системою та демок-

ратичними принципами організації суспільства, закріплені Конституцією, роблять зрозумілими амбіції Індії щодо посилення її представництва на світових форумах. До того ж постійно стабільною на сучасному етапі є роль Індії у вирішенні завдань світового рівня – її участь у процесах глобалізації світової економіки та активна роль у міжнародних відносинах, зокрема – участь в антитерористичних та миротворчих операціях. Індія брала участь у 25 операціях на чотирьох різних континентах з підтримання миру, зокрема – у Кореї, В'єтнамі, Конго, Сомалі, на Близькому Сході, Гаїті, Мозамбіку та ін. Республіка Індія – одна з держав, що користується у світі великою повагою на політичному рівні, як країна – ініціатор Руху неприєднання – вона довела світу відданість принципам нейтралітету та невтручання у справи інших країн, повагу до інших цивілізацій та народів. З огляду на перелічені вище чинники, Республіка Індія претендує на постійне членство в Раді Безпеки ООН (починаючи з другої половини 90-х). Таке представництво, за концепцією "Індія 2020", має стати світовим визнанням Індії і забезпечити гідне місце мільярдному населенню. Єдиний та неподільний світ, відповідно до концепції "Васудгейв кутумбакам", має бути керований репрезентативним органом, який надійно захищатиме інтереси всіх учасників світових процесів. Міністр закордонних справ Індії К. Натвар Сінгх з цього приводу зазначив: "Реформа Ради Безпеки ООН є надзвичайно нагальною... Ситуація, коли Азія, Латинська Америка та Африка представлені однією країною – Китаєм, у той час як західний світ має США, Францію, Велику Британію та Росію, є абсолютно не демократичною та не реалістичною" [21].

Індійські лідери люблять повторювати, що основне багатство та сила Індії – її народ. У післямові до програмної книги "Індія 2020..." доктор Авул Пакір Джайнулабдін Абдул Калам зазначав: "Індія є нацією мільярда людей. Прогрес нації залежить від того, як люди мислять... Індія повинна мислити як мільярдна нація..." [14, с. 305]. Населення Індії сьогодні дуже "молоде": понад 700 млн індійців – молодь у віці до 35 років, і цей факт, безумовно, враховується авторами концепції "другого бачення індійської нації", оскільки молодь більш амбітна, вона бажає жити краще та використовувати свої знання для майбутнього процвітання рідної країни, посилення її позицій у світі. "Лише мрії ведуть до думок, а думки – до дій", – зазначає Абдул Калам [13, с. 7]. Виступаючи перед студентами Київського національного університету імені Тараса Шевченка під час свого візиту до України 3 червня 2005 р., Президент Індії Абдул Калам підкреслив, що такою має бути молодь у кожній країні, тим більше в країнах, які мають цивілізаційну потужність: "Україна та Індія мають традиції знань та могутність власних цивілізацій. Завдяки цій силі ми обов'язково збудуємо процвітаючі суспільства, існування яких приведе до миру на всій планеті" [22].

1. Акимов А.В., Лунев С.И., Салицкий А.И. Китай, Индия, Россия – состояние и перспективы сотрудничества // Восток. – 2001. – № 1.
2. Бжезинский З. Великая шахматная доска. – М., 2005.
3. Белокреницкий В.Я., Москаленко В.Н., Шаумян Т.Л. Южная Азия в мировой политике. – М., 2003.
4. Володин А., Шаститко П. Пусть не обманет надежда. – М., 1990.
5. Гхош М. Индия: розставляючи крапки над "і". Посольство Індії в Україні. – К., 2002.
6. Индия. Общество, власть, реформы: Памяти Г.Г. Котовского / Отв. ред. Е.Ю. Ванина, В.П. Кашин. – М., 2003.
7. Коппель О.А., Пархомчук О.С. Міжнародні системи. Світова політика. Навчальний посібник. – К., 2001.
8. Потапов А. Информационный потенциал Индии // Азия и Африка сегодня. – 2002. – № 5.
9. Семенець О., Субботін К. Завдяки стратегії "аутсорсінгу" // Політика і час. – 2004. – № 1.
10. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Пер. с англ. – М., 2003.
11. Ченгаппа Р.

Как создавалось ядерное оружие Индии // Азия и Африка сегодня. – 2003. – № 3. 12. Шукла Д. Индийская дипломатия на протяжении веков // Индия. Перспективы. – 2002. – Июль. 13. Abdul Kalam A.P.J. Ignited minds. Unleashing the power within India. – New Delhi, 1998. 14. Abdul Kalam A.P.J. with Rajan Y.S. India 2020: Vision for the New Millennium. – New Delhi, 1998. 15. Baldev Raj Nayar, Paul T.V. India in the World Order. Searching for Major-Power Status. – Cambridge, 2003. 16. Dixit J.N. Makers of Indian foreign policy. – Delhi, 2004. 17. Desai

Moraji R. Indian Unity: from dream to reality. – Delhi, 1964. 18. Engaging India: US Strategic Relations with the World's Largest Democracy. – New York, 1999. 19. Panikkar K.M. Asia and Western Dominance. – Mumbai – New-Delhi, 1999. 20. World reflections. Monthly. – 2005. – Vol. 1. 21. <http://www.indianembassy.org.ua> 22. President of India // www.goidirectory.nic.in

Надійшла до редколегії 10.11.05

Д. Аракелян, асп.

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ КРАЇН БАЛТІЇ І РОСІЇ (ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ)

Розглянуто ключові аспекти відносин Росії та країн Балтії, зокрема проблеми, з якими зіткнулися обидві сторони після відновлення незалежності та спроби їхнього вирішення. Основну увагу приділено територіальним та національним аспектам відносин цих країн.

Key problematic moments in relations between Russia and the Baltic States are examined in this article with which faced both sides after restoration of the Baltic States' independence and attempts of its settlement. The attention is paid to the territorial and national aspects of their relations.

Після проголошення незалежності колишніми радянськими республіками країнам Балтії здавалося, що їхні відносини з Росією розвиватимуться на добросусідській, дружній та взаємовигідній основі. Але подальший розвиток подій чітко продемонстрував, що між Росією та країнами Балтії залишилося багато непорозумінь, які не вирішені й до сьогодні.

Росія 24 серпня 1991 р. визнала незалежність балтійських держав, підписала з ними міждержавні угоди, в яких були чітко сформульовані принципи відносин у важливих сферах суспільного життя РФ та країн Балтії. Росія в той час підтримала вступ балтійських держав до ООН та їхнє членство в інших міжнародних організаціях, вивела свої війська з території цих країн. Зрозуміло, що Росія зі свого боку робила все можливе, щоб залишити країни Балтії у сфері свого впливу, проте керівництво цих країн бачило майбутнє своїх держав у повноправній інтеграції до західного світу, де, на їхню думку, Росії місця не було.

Багато дослідників – як у країнах Балтії, так і в Росії вивчали відносини між цими країнами. Так, у Росії балтійську проблематику досліджують такі вчені, як Д. Тренін ("Балтийский шанс: страны Балтии, Россия и Запад в складывающейся большой Европе"), О. Вахрамеев ("Отношения России со странами Балтии", "Страны Балтии и ворот НАТО"), К. Воронов ("Ближняя" Балтия между Россией и Западом: выбор курса", "Балтийская политика России: поиск стратегии") та ін. У свою чергу в країнах Балтії питанню відносин з Росією приділяється також багато уваги: у Латвії – Ю. Прикуліс ("The Foreign Policies of the Baltic Countries: Basic Issues"), С. Ейварс ("Russia and the Security of the Baltic States 1991–1996"), у Литві – Р. Сапронас ("The costs of NATO enlargement to the Baltic states"), Р. Вілнісаускас ("Baltic States Membership in the WEU and NATO: Links, Problems and Perspectives"), в Естонії – П. Варес ("Returning to Europe – a view from Estonia"), Т. Туйск ("The non-Estonian Population Today and Tomorrow") займалися не лише західним напрямом, але й багато уваги приділяли проблемам з Росією. Звісно, російські вчені розглядають питання відносин з країнами Балтії з позиції "старшого брата" і наполягають на визнанні особливої ролі Росії в цих країнах. У свою чергу балтійські дослідники розглядали і продовжують вбачати в Росії країну, яка являє собою загрозу цілісності їхніх країн, тому вони всіляко підкреслювали на необхідності приєднання до західних структур безпеки і відмежування від Росії, що успішно втілювалося в життя керівництвом цих країн.

Дії керівництва країн Балтії щодо РФ доволі часто мали антиросійський характер. У результаті у відноси-

нах між РФ та балтійськими країнами зростала напруга, підозрілість, відчуженість. Причину цього слід шукати в минулому, а саме:

- країни Балтії були органічною частиною Європи і їхнє довготривале перебування в складі Російської імперії, а потім і в СРСР було трагічною помилкою історії;
- керівництво та більша частина балтійського суспільства розглядає події 1940 р. (приєднання балтійських країн до СРСР) як радянську анексію щодо країн Балтії;
- у зміні національного складу населення республік Балтії за роки радянської влади, коли у великих масштабах із інших республік СРСР направлялися кадри партійних та радянських робітників, інженери і техніки, працівники для підприємств, що будувалися в Прибалтиці;
- у загрози в зв'язку з масовою міграцією асиміляції корінного населення балтійських країн, зникнення їхньої національної культури, оскільки значна частина тих, хто приїхав не знала та й не бажала знати мову, поважати історичні та культурні традиції балтійських народів;
- у сподіваннях на те, що Захід допоможе їм у вирішенні соціально-економічних проблем, у забезпеченні їхньої національної безпеки;
- у посиленні русофобських настроїв у балтійських країнах, що стимулювалося поверненням на історичну Батьківщину емігрантів. Багато з них посіли провідне місце в політичній та військовій еліті країни, так В. Адамкус у Литві (колишній громадянин США) та В. Віке-Фрейберге у Латвії (колишня громадянка Канади) обрані президентами цих країн.

Звісно, були і позитивні моменти радянського періоду історії цих країн, а саме в економічній сфері. У міжвоєнний період країни Балтії мали агропромислову спрямованість економіки, а приєднання до СРСР надало цим країнам можливість вступити на шлях індустріалізації, промислова інфраструктура піднялася на якісно новий рівень. Країни Балтії на момент відновлення незалежності вже належали до країн промислово-аграрного типу розвитку. За роки перебування в складі СРСР були побудовані нові промислові, військові об'єкти, покращена транспортна інфраструктура. На сьогодні Росія перебуває в залежності від країн Балтії щодо транзиту нафти та нафтопродуктів до країн Європи, а також транзиту з/в Калінінградську область – все це надає великі прибутки Латвії, Литві та Естонії.

У відносинах Росії та незалежних держав Балтії залишилося багато невирішених проблем у сфері політики, економіки, міжнаціональних, гуманітарних питань, а саме питання про кордони, транзит товарів через територію країн Балтії та використання їхніх портів, пробле-